

СОЦІОЛОГІЧНА РЕСТАВРАЦІЯ НАПІВЗАБУТОГО ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ “ІНТЕРЕС”

У соціологічну науку, сучасну культуру і мову у великій кількості увійшли поняття, які мало пов'язані з образами реальної дійсності. Вони настільки не ототожнюються в людській свідомості з конкретною реальністю, що можуть бути вставлені майже в будь-який контекст. Цією специфікою характеризується й категорія “інтерес”. У процесі свого розвитку в межах соціології ця категорія отримала “розмиту універсальність”. Маючи, водночас, дуже малий зміст, вона схильна зменшувати значне поле змістів до одного “спільного знаменника”. Зокрема, її семантика розкривається у термінах “прагнення”, “стимулу”, “потреби”, “вигоди”, “блага”, “бажання”, “участі” та інших близьких за значеннями понять, що, зрештою, зводить її зміст до певної спрямованості, “енергетичного імпульсу”. Подібна відсутність категоріальної чіткості та єдності у тлумаченнях робить використання категорії “інтерес” у соціології вельми інтуїтивним, визначає потребу наукового пошуку спадкоємності її значень.

Насамперед відзначимо, що метою даної статті не є пошук єдиного, універсального тлумачення названої категорії, оскільки кожне з існуючих заслуговує на існування і є затребуваним у певному проблемному полі соціологічного аналізу. Головним завданням є панорамний показ значень категорії “інтерес” і визначення специфіки їх взаємопроникнення і взаємозумовленості в соціологічному контексті. Маючи сукупність значень категорії та внутрішній зміст терміну, зробимо спробу виявити спадкоємність серії соціологічних тлумачень категорії “інтерес” з її семантичною основою, витоком.

Що пояснює категорія “інтерес” у соціологічній науці? Чи застосовується вона як певне кліше, яке набуває специфічного, згідно із ситуацією і запитамі часу, значення? Невже “інтерес”, не діставши свого окресленого предметного поля, є, умовно кажучи, “мета-категорією”, яка використовується згідно з потребами соціологічного теоретизування?

Вважаємо, що шукати відповіді на ці питання слід, насамперед, у працях античних філософів, які історично першими запропонували термін “інтерес”. У значному спектрі довідкової літератури інтерес звично трактується як “мати значення”, “бути вигідним”, “бути спрямованим” тощо. Проте соціологи часто виносять за дужки або не враховують етимологію цього терміну (від лат. “*inter*” – “між” та “*esse*” – “бути, існувати”), що буквально означає “бути між, серед”, “зв'язувати”.

Інтерес у значенні “буття між” доволі часто спантеличує дослідника у визначенні характеру семантики категорії, адже буденне вживання цього терміну звично розуміється в мотиваційному дусі. Припустимо, що сукупність значень категорії “інтерес” зростає з вищезгаданої семантичної зв'язки, оскільки з моменту перших звернень його значення формувалося поступово, завжди існуючи поряд із буденним, “наївно-реалістичним” застосуванням.

Як показав теоретико-соціологічний аналіз, античні філософи сповнювали поняття “інтерес” конкретним змістом залежно від контексту роздумів взагалі і соціальної ситуації, зокрема. Полісемія і навіть безпосередня двозначність у використанні не лише не заважали їм виражати свої думки, а й були безпосереднім засобом втілення змісту. Як твердить Т.В. Васильєва, “не свавілля, а своєрідна постійна рефлексія над можливостями слова, бажання лишити відкритими його здатності поєднуватися з різними, іноді вельми віддаленими від безпосереднього, смисловими порядками сприяють свідомому обігранню нерівності слова самому собі” [1, 127].

На сьогодні розуміння інтересу як “блага”, “користі”, “участі”, “спрямованості уваги” та ін. можна знайти у будь-якому тлумачному словнику. Своєю чергою, тлумачення категорії як “буття між”, “розділення” можна знайти в “Англо-російському тлумачному словнику”, “Великому французько-російському етимологічному словнику” та в деякій іншій довідковій літературі.

При аналізі смислових відтінків категорії “інтерес” ми будемо виходити з того, що терміни навряд чи виникали стихійно, просто як символи. Як завіряють лінгвісти, всі можливі змісти терміну мають бути логічно або причинно пов’язані, а багатоваріантність змісту не має суперечити його інформативності. Цей підхід є правомірним, якщо спиратися на той факт, що чимало термінів будувалися за правилами, які дають змогу зрозуміти зміст зображуваних ними понять через певну кількість семантичних частин, блоків. Якщо замислитися над вимовним терміном, то можуть відкритися цілі шари напівзабутих значень.

Відзначимо, що розглядуваний термін має внутрішній і зовнішній змісти, які не завжди і необов’язково збігаються. Внутрішній зміст – найзагальніший, прихований зміст, який можна вхопити, підсумовуючи значення тих частин, з яких виник термін. Якщо врахувати значення цих смислових блоків, то може виникнути інший, зазвичай конкретніший, функціональний зміст, в якому термін використовують для опису певного об’єкту, явища, дії, і який може піддаватися просторово-часовим деформаціям у перебігу історії. Отже, внутрішній зміст терміну “інтерес” – це “буття між”, тобто існування суб’єкта в певних межах, які нам ще належить визначити.

Як показав історико-соціологічний аналіз, у період середньовіччя інтерес набував зовнішній зміст “пристрасті”, “пороку”; з розвитком капіталістичних відносин діставав значення “вигоди”, “користі”; а з диференціацією наук отримав специфічну інтерпретацію в кожній суспільствознавчій дисципліні: у психології його переважно тлумачать як “спрямованість уваги, пізнавальне прагнення”, в економічній теорії – як “вигоду”, “користь”, в політології – як “орієнтацію, прагнення до ресурсів і влади”, в теорії права – як “прагнення до блага” тощо.

Щодо соціології, яка у свій предмет увібрала пояснення значного спектру онтологічних і гносеологічних суперечностей соціального виміру, то вона від самого початку не могла дійти згоди стосовно єдиного розуміння інтересу, постійно збагачуючи цю категорію різними змістовними відтінками та вельми неоднозначними тлумаченнями. Зокрема, в межах соціологічної класики, К.Маркс і Ф.Енгельс під інтересом розуміли зв’язок і взаємозалежність індивідів, між якими поділено працю, або властивість людини, зумовлену характерними для суспільства економічними відносинами. Г.Зиммель визначав категорією “інтерес” як досоціальний змістовний аспект поведінки, певну “матерію узагальнення”. М.Вебер дав здебільшого інструментально-прагматичне тлумачення інтересу як сплав двох елементів: “ясного усвідомлення” і “недоліку відчуття зв’язку”. Г.Ратценхофер трактував інтерес як проекцію на соціальне життя людей їх біологічних потреб та інстинктів. Своєю чергою, соціологія модерна збагатила категорію “інтерес” мотиваційно-ціннісним (Т.Парсонс), релятивістським (Дж.Мід), статусно-ролевим (Л.Козер, Р.Дарендорф, Р.Мертон), інтенціонально-рефлексивним (А.Шютц) тлумаченнями*. Якщо соціологія модерна розкривала зміст категорії крізь призму матеріального стану, рефлексії, ціннісних орієнтацій і статусних позицій, то постнекласична соціологія оперує категорією у значенні своєрідного “чистого зв’язку” в аналізі культурної позиції, життєвої історії, довіри, характеру споживання, володіння інформацією.

На сьогоднішній день соціологи розглядають поняття “інтерес”: як мотивоване бажання суб’єкта контролювати життєво потрібні ресурси, які забезпечують задоволення його потреб (Дж.Коулмен); як спрямованість суб’єкта на те, що він вже робив, робить і збирається робити (Р.Патнем); залежно від соціальної позиції, “габітусу”, ступеня потребової спрямованості суб’єкта на той чи інший різновид “капіталу” (П.Бурдьє) та ін.

З метою визначення спадкоємності значень категорії розглянемо, яким чином внутрішнє значення категорії “інтерес” знаходить своє конкретне функціональне вираження

у термінах “спрямованість”, “участь”, “зв’язок”, і зовнішнє формальне – як “вигода”, “користь”, “прагнення до блага”. Насамперед проаналізуємо ядро категорії, тобто розуміння інтересу як “буття між”. Внутрішній зміст інтересу як “міжбуттєвого стану у відкритому сьогодні і первинного ухвалення незавершеного буття” [2, 9] можна знайти у працях С.Кіркегора, М.Мерло-Понті, А.Шютца, П.Бурдьє, Ж.Дельоза, Ф.Гваттарі.

Зокрема, ще С.Кіркегор використовував цю вельми екстравагантну для традиційно філософського мислення категорію для позначення того, що існує “між” Буттям і Ніщо. Інтерес мислився активним існуванням, зарядженим прагненням, що розділяє абстракцію гіпотетичної єдності мислення і буття, як щось “дивовижне”, як “ось воно”, у своїй одиничності, “самозвеличенні” [3, 115].

Поділяючи погляди С.Кіркегора, М.Мерло-Понті також розумів інтерес як посередницький, перехідний стан, що утримує суб’єкт у теперішньому часі-просторі і постає поза таких інтенцій, як “намір”, “воля” або “бажання”. Саме інтерес, згідно з філософом, дає суб’єкту можливість змінюватися, володіти потенцією, виявляти наочно історично актуальне, таке, що захоплює, інтригує. Вслід за М.Мерло-Понті, П.Бурдьє розглядає інтерес як стан, що соціально й історично визначає всяку дію, зокрема й ту, яка походить від “незацікавленості” суб’єкта. За Бурдьє, інтерес виявляє сутнісні риси тимчасового досвіду, що проступають там, де суб’єкт не зосереджений на тому, як він конститує час. Згідно із соціологом, “час-суб’єкт” утримує в сьогодніній той проміжний зв’язок, який ми описуємо як міжбуття або інтерес [4, 251]. Існування в цьому міжбуттєвому стані неминує змушує запускати процес “представленості – прихованості”, “актуалізації – дезактуалізації”.

Таким чином, інтерес у значенні “буття між” може бути визначений як утримуючий момент, що здійснюється тепер, як певне положення у відкритому сьогодні, первинне ухвалення незавершеного сенсу. Згідно із ядром категорії, розуміння інтересу вимагає пошуку того, що знаходиться між дією і буттям, суб’єктом і об’єктом, свідомістю і річчю. Тому розглянемо зовнішні значення категорії “інтерес”, тобто спадкоємність значення інтересу як буття між набутими у перебігу просторово-часових трансформацій категоріальних значень “потреби”, “вигоди”, “спрямованості уваги”, “участі”, “ціннісної позиції” і “статусного атрибуту”.

Інтерес як “буття між” і потреба. Як ми вже переконалися, інтерес правомірно розглядати як зв’язок “суб’єкт-середовище” в просторово-часовому аспекті. Якщо потребу можна охарактеризувати як відсутність балансу, наявність суперечності між суб’єктом і середовищем, то інтерес (який звично тлумачать як “бути важливим, значущим”) припускає усвідомлений (раціональний, прагматико-інструментальний) або неусвідомлений (афективний, ірраціональний) вибір суб’єктом об’єкту, який комлементарно** відновлює цей баланс. Характерні просторово-часові зміни соціальної ситуації і розвиток суб’єкта, тобто зміна балансу “суб’єкт-середовище”, призводить або до посилення інтересу, або до його послаблення. У будь-якому разі інтерес постає як просторово-часовий зв’язок, що й мається на увазі у внутрішньому змісті терміну.

Якщо поняття “потреба” і “нужда” дають можливість зафіксувати те, що є стійким, “родовим” в індивіді і соціальних спільнотах, то категорія “інтерес” орієнтує нас на дослідження специфічних систем діяльності і суспільних відносин, від яких залежить позбавлення від “нужди”, задоволення “потреби”.

Інтерес як “буття між” і вигода. Вигоду звично розуміють як прагматичну зацікавленість в отриманні блага. Ще свого часу М.Гайдеггер писав, що людина – це спочатку практик, вона усвідомлює, що вже знаходиться у світі, щось знає про нього, зацікавлена в ньому. Це інструментальне знання про світ припускає, що вона, насамперед, цікавиться навколишніми об’єктами як речами, які певним чином можуть бути використані й спожиті. Ці речі утворюють світ суб’єкта, світ його повсякденних найближчих інтересів і занять. Для нього ці речі являють собою, насамперед, згустки зв’язків і відносин, здатних задовольнити його потреби.

Відзначимо, що “вигода” також характеризується “знаходженням між”, “буттям між”, оскільки припускає інструментальний вибір суб’єктом найбільш оптимальної можливості задоволення потреби. Жодній людині блага не потрібні самі по собі, вони завжди є засобом задоволення тієї чи іншої потреби. Проте чи залежить від людей, котрі живуть у суспільстві з ринковою економікою, їхні прагнення до вигоди, якщо вона становить звичний атрибут діяльності? Звісно, відмовитися від вигоди означає жити собі у збиток, відмовитися від життя, неодмінною умовою якого є оволодіння благами, ресурсами, матеріальними цінностями. Таке буття в діаді “вигода-збиток” і спрямовує людську діяльність, засвоєну в західному суспільстві переважно в економічних конотаціях.

Інтерес як “буття між” і спрямованість уваги. Категорію “інтерес” піддають сумніву на тій підставі, що вона розкриває суб’єктивний або об’єктивний феномен. У даному контексті цей важливий методологічний момент указує на носія інтересу – суб’єкта, що активно діє, або об’єктивну соціальну структуру. Зауважимо, що площина такого аналізу, подібно до одвічного з’ясування первинності матеріального або ідеального, суспільного або індивідуального, заводить дослідника в нерозв’язну суперечність. Мало хто піддає сумніву, що, наприклад, категорії “краса”, “воля” або “буття” постають як в об’єктивному, так і в суб’єктивному сенсі, маючи свою специфічну категоріальну визначеність. Тому слід визнати, що категорія “інтерес” у значеннях вигоди, користі або ціннісної спрямованості розкриває лише частину своєї семантики, фокусуючись на критеріях приємного, належного або значущого, і втрачає при цьому цілісне розуміння соціального феномену.

Якщо відштовхуватися від тлумачення інтересу як спрямованості уваги, захопленості, пізнавального інтересу, то його посередницький характер також може бути представлений у роздвоєнні і поєднанні двох критеріїв. Згідно з М.Епштейном, інтерес являє собою стан суб’єкта в точці найбільшої інтелектуальної напруженості, в найменшій передбачуваності, між двома взаємовиключними і рівно неодмінними якостями об’єкту. Як відзначає автор, “завжди цікаве те, що знаходиться в проміжку двох крайнощів – між достовірністю і неймовірністю, між системою і випадком, між логікою і парадоксом... Варто чомусь одному взяти верх, відтіснити інше – і інтерес одразу ж згасає” [5, 489].

Таким чином, стан у діаді “теза-антитеза”, коли і синтез між ними неможливий, і конфлікт вичерпаний, а перемога кожного виключена, – саме такий стан і породжує інтерес як спрямованість уваги, зацікавленість. Подібним чином пізнавальний інтерес спрямовує увагу суб’єкта у випадку, якщо предметом є щось неабияке, маловірогідне, неочевидне. Чим менш вірогідним є явище, подія на початку та чим достовірнішим у результаті, тим більш заінтересованим є пізнання, тим більше в нього вкладено інтелектуальної напруги. І знову інтерес постає як посередник між буттям і свідомістю, саме в ньому виявляється можливість їх зв’язку.

Інтерес як “буття між” і участь. Коли ми говоримо: соціолога, політолога “інтересує” (цікавить) – це означає, що ми говоримо про ту специфіку зв’язків, які характеризують носія інтересу, до яких він причетний. Але що це за зв’язок, що це за стан суб’єкта “між” і як він визначає його участь у певній діяльності? Коли суб’єкт виявляє передумови по-новому оцінити реальність, знаходить можливість змінити повсякденність ситуації у такий стан справ, коли вирішується суперечність, спростовуються істини, тоді ми можемо говорити про наявність інтересу і про прагнення взяти участь у цьому перетворенні. Інтерес як участь має своєю передумовою ту просторово-часову можливість, в якій суб’єкт здатен реалізувати і перевершити себе. Притому потенційне буття зовсім не обов’язково має переходити в актуальне – більш важливо зберегти і розширити цю зону потенційної участі, оскільки у певному сенсі людина і є те, чим вона може бути, реальна як нереалізована потенція, а сама реалізація цих інтересів потрібна їй для того, щоб розширити коло своїх можливостей. Людину цікавить те, в чому вона дістається можливості бути для себе іншою, лишаючись собою. Інтерес відіграє найглибшу участь в екзистенціальному самовизначенні людини, у прагненні розкритися в усьому розмаїтті здібностей і можливостей, вмістити в себе все буття і брати участь у ньому. Таким чином, буття в діаді “участь-байдужість” указує

на властивість інтересу інтегрувати і диференціювати соціальні спільноти, задавати певний вектор їх розвитку.

Інтерес як “буття між” і ціннісна позиція. Як і у випадку з інтересом, цінності не є дійсністю – ні фізичною, ні психічною. Якщо суть інтересу полягає в його особливості, що пов’язує, суть цінності (згідно з концепцією Г.Ріккєрта) полягає в її значущості, а не в її фактичності. Реалізуючи інтерес, тобто перебуваючи у стані “буття між”, суб’єкт позиціонує свої потреби на наявні можливості, що дає змогу вирізнити потрібну низку об’єктів, які дістають позитивну значущість, цінність. При цьому суб’єкт посідає певну позицію щодо об’єктів і явищ, які представляють для нього цінність, або не представляють її. Таке буття в діаді “цінність-байдужість” указує на ідею інтересу як на перехідний стан суб’єкта, його просторово-часове орієнтування в соціальному середовищі як низку практичних відносин до навколишніх речей і явищ. Якщо цінність походить від понять “ціна”, “оцінювання”, тобто припускає орієнтацію на об’єкт, а вигода, користь, своєю чергою, завжди орієнтовані на суб’єкт, то інтерес як “буття між” окреслює те поле вибору, в якому виявляють себе дані орієнтації, відбувається формування спрямованості суб’єкта. Інакше кажучи, на онтологічному рівні інтерес бере свій початок у погребовому стані суб’єкту. Проходячи крізь суб’єктивно-об’єктивний фільтр як систему дійсного, можливого і бажаного, інтерес раціоналізується й усвідомлюється як цінність. У цьому контексті затребуваним є діяльнісний підхід, згідно з яким інтерес дістає значення цінності безпосередньо в процесі соціальної практики, а також сам формується як інтеріорізована цінність.

Інтерес як “буття між” і статусний атрибут. Ті соціологи, які тлумачили “інтерес” у термінах статусної атрибутики (К.Маркс і Ф.Енгельс, І.Валерштайн – у класовій, Г.Зиммель, Л.Козер, Р.Дарендорф, Р.Мертон, Дж.Мід, Дж.Черток та ін. – у статусно-рольових трактуваннях), є найбільш близькими до характеристики інтересу як стану “буття між”. Оскільки в системі соціальної стратифікації належність до певної верстви, спільноти, соціального статусу задає межі бажаного, можливого і дозволеного, а також певні цілі й засоби, ресурси і перспективи, то інтерес бачиться не чим іншим, ніж окресленим полем буття і прагненням його змінити з метою якомога краще задовольняти постійно зростаючі потреби. І в цьому випадку інтерес являє собою умовно кажучи “місток”, який забезпечує можливість переходу з одного соціального статусу в інший, є причиною соціальної мобільності.

Отже, здійснений теоретико-соціологічний аналіз є певним кроком у напрямі розуміння такого складного соціального явища і такої неоднозначної у соціологічному обігу категорії, як “інтерес”. Нажаль, обсяг статті не дає можливості більш ретельно проаналізувати специфіку соціологічної затребуваності і семантичне навантаження категорії “інтерес” у соціології, але вже можна зробити певні висновки щодо спадкоємності тлумачень категорії.

По-перше, категорія “інтерес” має своє семантичне ядро, яке відображає найбільш загальні просторово-часові характеристики інтересу як “буття між”, та ореол – спектр конкретних значень, які вказують на типові функціональні застосування категорії та просторово-часові деформації її значень. Отже, інтерес у значенні “буття між” представляє ту семантичну основу, на якій шикуються конкретні, звичні нам значення “вигода”, “потреба”, “ціннісний орієнтир”, “спрямованість уваги”, “статусний атрибут” та ін. Це стає можливим, оскільки на онтологічному рівні інтерес існує, умовно кажучи, як “місток”, “посередник”, який поєднує (або роз’єднує) суб’єкта з об’єктом, забезпечує перехід свідомості в буття, та навпаки.

По-друге, у соціологічному розумінні категорії “інтерес” існує потреба спиратися на майже втрачені, напівзабуті, мало затребувані смисли і семантичні відтінки, так би мовити, реставруючи категорію і визначаючи спадкоємність її значень в історико-соціологічній площині. Свого часу Г.Гегель відзначив, що категорії постають не лише у вигляді загальних рубрикацій розчленовування світу й універсальних форм рефлексії над ними, а й є

постійними в “незадоволеності загального”. Тому вважаємо, що теоретико-соціологічне дослідження категорії “інтерес” повинне залучати аналіз нових (та майже втрачених) смислових відтінків, постійну актуалізацію змісту категорії. Безперечно, один лише доказ помилковості того або іншого тлумачення категорії автоматично не виключає її з “тіла” науки, тією самою мірою, як доказ істинності нового тлумачення не визнається одразу науковим співтовариством.

Чи зможе соціологічне трактування інтересу як “буття між” стати гідною аналітичною протиположністю поширеному мотиваційному розумінню інтересу, чи зможе напівзабутий зміст дістати оновлений вигляд та бути затребуваним у вирішенні сучасних суспільних проблем? На ці питання ще належить відповісти, якщо ми прагнемо мати аналітично ефективну і науково визнану соціологічну категорію “інтерес”.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

* Більш докладний аналіз соціологічних тлумачень категорії “інтерес” можна знайти у статті Д.В. Александрова “Апеляція сучасних соціологічних теорій до категорії “інтерес”.

** Комплементарність – взаємна відповідність, зв'язок структур, що доповнюють одна іншу за принципом “ключ–замок”.

1. *Васильева Т.В.* Беседа о логосе в платоновском “Теэтете” (201с–210d) // Платон и его эпоха. – М., 1979.
2. *Merleau-Ponty M.* Les Aventures de la dialectique. – Paris, 1955.
3. *Кьеркегор С.* Наслаждение и долг. – Ростов/н/Д., 1998.
4. *Bourdieu P.* Meditations pascaliennes. – Paris, 1997.
5. *Энштейн М.* Знак пробела: О будущем гуманитарных наук. – М., 2004.